

Družbena gibanja kot dejavniki družbenih sprememb – 19. poglavje

Družbene spremembe so povzročene oziroma nastajajo zaradi različnih agentov, med njimi pa je eden, ki postane (vsaj v modernem obdobju) izključno poglavitni. Že vsakič, ko npr. prižgemo televizijo, »surfamo« po internetu, poslušamo radio ali beremo časopis, opazimo različna dogajanja kot so razni protesti na cestah in ulicah zoper različnih zadev, kolone na cestah po več kilometrov, napadi muslimanov nad kristjani, ženske, ki se zavzemajo za svoje pravice, homoseksualci, ki se zavzemajo za svoje pravice in podobno, jih opazimo. To so družbena gibanja, in najverjetneje najmočnejši dejavniki družbenih sprememb v naši družbi.

Nekateri avtorji vidijo družbena gibanja kot kreatorje družbenih sprememb, kot zgodovinske agente, ... drugi pa grede tako daleč, da trdijo, da mass-based družbena gibanja in konflikt, ki je povzročen, so primarni agenti družbenih sprememb.

Po različnih kriterijih, nekatere spremembe izvirajo »od spodaj«, v dejavnostih, ki se jih lotevajo množice normalnih in običajnih ljudi z različnimi stopnjami občutka pripadnosti, nekatere »od zgoraj«, v dejavnostih, ki se jih lotevajo ljudje iz elitnih družb (vlada, vladarji, itd.), da bi vzpostavljali in uveljavljali svoje preference na druge člane družbe. Po drugem kriteriju, nekatere spremembe so lahko načrtovane s strani volje nekaterih agentov, druge pa spet lahko nastanejo nenačrtovano oziroma katerih namen in cilj je bil nekaj drugega. Tako lahko pridemo do štirikratne tipologije – 1. *Latentna sprememba, ki nastaja od spodaj* (človeško vsakdanje delovanje v vsakdanjem življenju), 2. *Latentna sprememba, ki nastaja od zgoraj* (npr. akcije s strani vlade), 3. *Manifestna sprememba, ki nastaja od zgoraj* (npr. vsiljevanje političnih reform) in 4. *Manifestna sprememba, ki nastaja od spodaj* (situacije, kjer se ljudje organizirajo skupaj z namenom, da bi proizvajali predvidene spremembe v njihovi družbi).

Družbena gibanja so lahko definirana kot kolektiviteta ljudi, ki delujejo skupaj, imajo skupen cilj, nizko stopnjo formalne organizacije in visoko stopnjo spontanosti. S tem pojmom imamo v mislih ohlapno organizirane kolektivitete, katerih namen je proizvajati spremembe v družbi. Tako so družbena gibanja zelo povezana s pojmom družbene spremembe. Te so cilj družbenih gibanj, namen pa je lahko pozitiven - predstaviti nekaj, česar ni (npr. nov politični sistem, novi zakoni, itd.), ali pa negativen – ustavljanje ali preprečevanje sprememb (naraščanje kriminala). Družbena gibanja imajo lahko tudi vzročni status; na eni strani družbena gibanja kot vzroki za spremembe (problem tega je da običajno, z namenom, da bi bil uspešen, se morajo družbene spremembe zgoditi v ugodnih družbenih okoliščinah, »encounter« (srečati se?) ugodno »priložnostno strukturo« ali metaforično rečeno »jezditi grebena« drugih družbenih dejavnikov), na drugi pa so lahko dojeta kot učinki, »epiphenomena« (npr. pojav množične družbe ali nenadne ekonomske krize).

Najbolj razumen pristop zadane zlato sredino. Ta družbena gibanja smatra kot posredovalce v vzročni verigi družbene prakse. Videni so kot oboje – kot *produkte* zgodnjih družbenih sprememb in kot *pridelovalce* (ali vsaj so-pidelovalce) prihodnjih družbenih sprememb.

Potem pa so pomembne še zunanje in notranje spremembe. Za prve velja, da z gledajo kot gibanja, ki delujejo na družbo od zunaj, za drugo pa obratno, od znotraj. Družbena gibanja so

svojevrstna medsebojna povezava med zunanjimi in notranjimi spremembami, spreminjajo družbo, v procesu spreminjajo sebe in se spreminjajo z namenom narediti družbo bolj učinkovito. Spremembe v gibanju (in the movement) in spremembe z gibanjem (by the movement) gresta skupaj z roko v roki, medsebojno povezana. *Spremembe v samem gibanju* (članstvo, ideologija, pravila, institucije, oblike organizacij,..) so del sprememb, ki so proizvedene s strani gibanj, prav tako pa so tu *zunanje spremembe* (zakoni, politični režimi, kultura). Gary Marx in James Wood pravita, da so družbena gibanja bolj dinamična kot katere koli druge družbene oblike. Družbena gibanja so družbena sprememba par excellence.

Ker družbena gibanja povzročajo družbene spremembe, se je s tem pojavila tudi moderna doba oziroma moderne družbe kot napredne družbe. Družbena gibanja so verjetno zgodovinski univerzalni fenomen. Vsi ljudje morajo imeti nekakšne razloge, da se združijo in se borijo za skupne cilje ter proti tistim, ki jih pri tem ovirajo. Ogromna družbena gibanja so prispevala k rojstvu modernosti. Večina raziskovalcev je mnenja, da lahko šele v zreli moderni družbi govorimo, da se je področje družbenih gibanj resnično začelo. Predvsem v 19. in 20. stoletju so tovrstna družbena gibanja postala še najbolj masovna in vzpodbujala spremembe. Torej je očitno, da so družbena gibanja osrednji del modernosti. Pomembnost družbenih gibanj v moderni dobi so obravnavali že klasiki sociologije:

Durkheim - z urbanizacijo in industrializacijo, ki zgostita prebivalstvo, pride tudi do velike moralne gostote populacije. To omogoči boljše možnosti za povezovanje in interakcijo med posamezniki, olajša oblikovanje skupnih ciljev, ideologij in rekrutacijo podpornikov - povečane so možnosti mobilizacije družbenih gibanj.

Tönnies - atomizacija in izolacija posameznikov v modernih družbah pomeni »osamljene množice«. Izkušnje alienacije, osamljenosti ter izkoreninjenosti stimulirajo težnjo po skupnosti, solidarnosti in skupnostnosti. Članstvo v družbenih gibanjih ponuja nadomestno zadovoljitev tovrstnih človeških potreb.

Marx – brez primerna rast družbene neenakosti, s hierarhijo v bogastvu, moči in prestižu spremlja moderno kapitalistično ekonomijo, ki povzroča izkoriščanje, zatiranje, nepravilnost in deprivacijo ter posledično generira skupinsko sovražnost in konflikte. Boj proti tistim, ki jih ogrožajo omogoča oblikovanje družbenih gibanj.

Weber - demokratična sprememba političnega sistema odpira področje kolektivne akcije večine ljudi. Izražanje nestrinjanj, interesov in aktivizem v obrambi postanejo legitimna pravica in pričakovana dolžnost odgovornega državljana.

Saint Simon in Comte - zavzetje, nadzor, dominacija in manipulacija realnosti so značilnosti modernosti. Zaupanje, da družbo lahko oblikujejo njeni člani je pomemben ideološki predpogoj za aktivizem in željo po mobilizaciji družbenih gibanj.

Poleg klasičnih teoretikov pa velja tudi, da je za nastanek družbenih gibanj bila odločilna tudi nadgradnja na področju kulture in izobraževanja, saj sodelovanje v gibanjih zahteva določeno stopnjo zavedanja, imaginacije, moralne občutljivosti ter zavesti o javnih zadevah; kakor tudi razširitev množičnih medijev, kot močan instrument posredovanja skupnih prepričanj,

ideoloških sporočil in javnega mnenja. Prav tako razširjajo obzorja državljanov preko njihovih lastnih svetov proti izkušnjam drugih skupin, razredov in narodov, ki so družbeno ali geografsko oddaljeni. Sledita dve posledici: 1. To odpiranje proizvede pomemben »demonstration effect« (demonstracijski učinek), to je možnost primerjati od nekoga lastno življenje z drugimi življenji druge družbe. Pojem relativne deprivacije (ki je negativna posledica te primerjave) lahko privede do psihološkega ozadja za družbena gibanja. 2. Prav tako se preko množičnih medijev ljudje naučijo marsikaj o političnih prepričanjih in vedenjih. Vse to jim dopušča, da presodijo obseg skupnega neprijetnega položaja, za zlom njihove *pluralistične ignorance* ali zmotljivo prepričanje, da je nekdo sam v revščini in v nezadovoljstvu.

Družbena gibanja prihajajo v vseh obsegih in oblikah. Tipološko jih lahko razlikujemo tudi **glede na obseg nameranih sprememb**. Želijo si spremembo *in* (v) raje kot spremembo *of* (tukaj je verjetno mišljeno, da si želijo bolj spremembo npr. v sistemu kot pa spremembo sistema kot celote). Skladno temu ločimo *reformna gibanja* (spremembe v družbi; npr. za in proti splavu), *radikalna gibanja* (spremembe družbe; npr. gibanja v ZDA za državljanske pravice) in *revolucionarna gibanja* (popolna sprememba družbe – alternativna družba). Tudi Smelser ponudi tipološko razlikovanje gibanj: gibanja usmerjena k *rekonstituciji norm* ali gibanja usmerjena k *rekonstituciji vrednot*. Nadalje se družbena gibanja razlikujejo tudi **glede kvalitete nameranih sprememb**: Nekateri poudarjajo inovacije, nove zakone in nove oblike življenja – so usmerjene v prihodnost in so *progresivna gibanja* (npr. republikanska gibanja) – druge pa so usmerjene v preteklost in jih imenujemo *konservativna gibanja*, saj želijo obnoviti stare zakone, star način življenja in stara prepričanja (npr. ekološka gibanja in fundamentalistična religijska gibanja). Vzporednico tem gibanjem lahko vlečemo tudi v političnem razlikovanju na leve in desne. Naslednje razlikovanje temelji na **ciljih nameranih sprememb**: *strukturno usmerjena gibanja* (družbeno-politična oz. družbeno-kulturna) ter *individualno usmerjena gibanja* (religijska oz. sekularna). David Aberle je s presečiščem kriterijev obsega in cilja ponudil štirikratno klasifikacijo na: transformativna, reformativna, redemptivna in alternativna gibanja. Gibanja se delijo tudi **glede na »vektor« nameranih sprememb**: prinašajo spremembe, jih preprečujejo ali pa so jim nasprotna. Naslednja delitev temelji na strategiji oz. logiki njihovega delovanja: *instrumentalna* (političen nadzor) in *ekspresivna* (potrditev identitet in njihovo sprejemanje). Delitev obstaja tudi **na zgodovinski podlagi**: *stara družbena gibanja* (ekonomski interesi, eno razredna, centralizirana) in *nova družbena gibanja* (post-materialne, neekonomske vrednote, večrazredna, decentralizirana). McCarthy in Zald govorita o industrijskih družbenih gibanjih kot inkluzivnih sistemih, ki združujejo gibanja s podobnimi cilji; Garner in Zald pa pravita, da je najbolj inkluzivna celota, znotraj katere družbena gibanja delujejo kot sektor družbenih gibanj.

Nadalje obstaja tudi **notranja dinamika družbenih gibanj**. Med začetkom in koncem obstajajo konstantne spremembe in procesi, ki se dogajajo znotraj družbenih gibanj (vključeni pa so tako člani kot tudi organizacije, institucije in normativni sistemi). Notranja dinamika pojasnjuje zgodovinske okoliščine za nastanek družbenih gibanj (*stopnja izvora* – raje kot

ideološko obzorje dane družbe, kulturno področje ali zgodovinsko obdobje je vedno vnaprej določen. Naslednje področje, ki je vnaprej obstoječe, je normativna struktura; norme, vrednote, institucije so kritizirane, zasmehovane in oporekane. Zadnji pa sta še vnaprej obstoječa interaktivna struktura in vnaprej obstoječa struktura družbenih neenakosti, ustanovljena hierarhija bogastva, moči in ugleda. Ekonomske neenakosti in neenakosti moči imajo rezultat v nasprotjih in konfliktnih med segmenti populacije – razredi, sloji, interesne skupine,.. in so vzete kot primarni motivacijski faktorji za mobilizacijo družbenih gibanj. Pomembno je tudi področje družbene/kolektivne zavesti – ljudje morajo razviti določeno zavest glede svojega neprijetnega položaja, nekatere definicije faktorjev ali agentov, ki so odgovorni za takšen položaj, nekakšno vizijo boljšega sanja in nekakšen načrt za pobeg), sledi faza *mobilizacije v valih* (v prvem valu se rekrutirajo najbolj izpostavljeni, nato se jim pridružijo še tisti z željo po skupnosti in ki iščejo pomen v življenju; »bandwagon effect«- /učinek, da se pridružiš večini/ ne deluje samo pri volitvah/izbirah, ampak tudi pri rekrutiranju družbenih sprememb. Sledijo cinični oportunisti, ki se pridružijo v upanju na jasne koristi. Rekrutiranje pa ni dovolj. Člani morajo biti mobilizirani za kolektivno delovanje. Študije poudarjajo tudi pomembno vlogo karizmatičnih voditeljev, npr. Jezus Kristus, Buda, Luther King, itd., ki so bili velike vodje in katerim so ljudje sledili); naslednja faza je *strukturna izpopolnitev gibanja* od agregata mobiliziranih posameznikov do kvalificirane organizacije gibanja (postopna vpeljava novih idej, prepričanj,...; institucionalizacija novih norm in vrednot; pojav novih notranjih organizacijskih struktur – nove interakcije, razmerja, vezi, ... med člani. Zurcher in Snow govorita o *mutatis mutandis*; pojav novih oportunističnih struktur, novih hierarhij odvisnosti, dominacije, vodenja, vplivanja in moči v gibanju. Članstvo družbenega gibanja je vedno notranje stratificirano); omeniti je potrebno tudi dve tipični sekvenci/posledici morfogogenetskih procesov – ko družbeno gibanje nastaja v vulkanski, *spontani* obliki (od spodaj) kot oblika izbruha in ko skupno sodelovanje v izbruhu kolektivnega vedenja (nemiri, manifestacije) povzroča vezi, zvestobo, obveze in rezultat tega je *organizacijska struktura*. Alternativna sekvence, ki bi morala biti upoštevana je, ko družbeno gibanje nastaja kot rezultat manipulacije, zarote, organizacijskega podjetništva (od zgoraj). Krog zaključuje zadnja *faza terminacije* (optimistična – sistem zmaga; pesimistična - sistem je premagan ali izčrpan. »Križa zmage« - dosežki družbenih gibanj se lahko izgubijo, če ni nikjer več nobene sile, ki bi jih zaščitila; »Zmaga v porazu« - kjer poraz nauči in se tako šibkost, taktike spremenijo na bolje – Poljska v letu 1980 je primer, kjer je poraz pomagal in prinesel zmago leta 1989.).

Prav tako pa je pomembna tudi **zunanja dinamika družbenih gibanj**, to je vpliv družbenih gibanj na širšo družbo znotraj katere deluje. To sta dve strani, ki sta zelo medsebojno povezana procesa, čemur pravimo »dvojna morfogenez« družbenih gibanj.

Zunanja dinamika družbenih gibanj pojasnjuje vpliv, ki ga družbena gibanja imajo na družbo še posebej v vlogi oblikovanja strukturnih transformacij – *morfogenezni potencial*, ki najprej vpliva na vpeljavo strukturnih transformacij; nato pa se lahko manifestira bodisi na razkojevalen/destruktiven ali kreativen/konstruktiven način. Glede na oba načina lahko ločimo štiri oblike morfogogenetskega potenciala: *ideološki* (lahko je razumljen ko razmerje svojih vplivov na popolno/idealno strukturo. Weltanschauung – vizija sedanosti, podoba

prihodnosti, definicije sovražnikov, ki so razširjeni v družbi; *reformni* (pomeni razmerje vpliva na normativno strukturo, ki je izražena v novih vrednotah, načinih življenja med širšo populacijo); *reorganizacijski* (razumljen kot razmerje vpliva na vzorce družbene interakcije – ustanovitev novih družbenih vezi, oblikovanje novih skupin, kreacija komunikacijskih mrež,.. – to je videno predvsem pri tranzicijah iz monolitičnih, avtokratskih sistemov V Evrope v pluralistične in demokratične sisteme.) in *redistributivni* (kot razmerje vpliva gibanj na možno strukturo – obseg, do katerega so družbena gibanja zmožna dvigniti ugodnosti, privilegije, zadovoljitev članov, privrženecv,..; če se obrnemo na *revolucionarna gibanja*, sta lahko videni dve alternativni sekvenci zunanje morfogeneze: ena izvira od spodaj, se začne z novo ideologijo, iz česar so dobljene nove vrednote in norme – spontani morfogenetski proces. Druga pa nadaljuje pot v nasprotnem redu. Začne se s ponovno razdelitvijo sredstev, možnosti, življenjskih prilik od zgoraj. Končno, nove ideje, prepričanja se pojavijo kot opravičilo ali racionalizacija novih strukturnih dogovorov v drugih sferah.

Družbena gibanja oblikujejo oz. vplivajo na spremembe v družbi nenehno, ne glede na to ali so dokončno oblikovana. Prav tako spremembe, ki so zunanje gibanjem, na njih vplivajo ne glede na to ali so dokončne. Lauer to povzame kot: ko obravnavamo družbeno gibanje, obravnavamo pravzaprav dva procesa – proces samega gibanja kakor proces družbe v kateri to gibanje deluje. Medsebojno povezana internalni in eksternalni potekata hkrati.

Sztompka za konec predstavi še **teorije o družbenih gibanjih**. *Developmentalisti* obravnavajo družbena gibanja kot simptome, epifenomene trajajočih družbenih sprememb medtem ko *post-developmentalisti* menijo, da so gibanja ustvarjalci oz. usodni akterji v zgodovinskih procesih. *Historični materializem* gibanja obravnava kot nekaj kar sprošča oz. pospešuje zgodovinske procese in ne kot nekaj kar jih povzroča, medtem ko *moderne teorije* v gibanjih vidijo vzročnost. *Strukturalni funkcionalisti* so mnenja, da so gibanja motnje, patologije, deviantnosti, za razliko od *pristopa moderne racionalne izbire*, kjer so gibanja običajni načini za doseg političnih ciljev s strani kolektivitet, ki si prizadevajo za skupne cilje. Posplošeno gledano, si v razumevanju družbenih gibanj stojita nasproti dva pristopa: *prvi izpostavlja mobilizacijo akterjev* (individualistično delovanje, družbena gibanja od spodaj), *drugi pa zagovarja strukturni kontekst* (holistične strukture, od zgoraj). Zadnje čase pa se teorije nagibajo bolj k *sintetičnemu pristopu*, saj gibanja posebej tako dialektiko posameznikov kot družbeno celotnost. Dieter Rucht je izrekel: »pomembna naloga za nadaljnja raziskovanja naj ne bi bila enostavno primerjanje makro in mikro strukturalne analize in izolacije, ampak da bi raje zravnal konceptualne mostove«. V tej smeri so se trudili nekateri učenjaki – npr. Bert Klandermans pravi, da resource-mobilization theory vodi k zanemarjenosti individualne, družbeno psihološke dimenzije. Myra Ferree in Frederick Miller naredita podoben poskus obogatiti resource-mobilization perspektivo z obdelovanjem manjkajoče subjektivne stopnje. Še bolj udaren pa je poskus premostitve razkoraka med kolektivnim vedenjem in viri mobilizacije. Tu so pomembna vprašanja ekstra-institucionalnosti, prenašanje občutkov v akcije in kolektivno delovanje.

Študija družbenih gibanj ni študija stabilnih skupin ali ustanovljenih institucij, temveč skupin in institucij v procesu nastajanja. Prav tako so družbena gibanja fluidne družbene entitete. Po eni strani so del in soustvarjajo družbo ter se nenehno tudi samotransformirajo.